

mais plus petit' PAVET DE COURT. | oszm. *doyan* ,der falke' RADL. — Nyilván más szó, bár többen idevonták: oszm. *dujyun* ,eine art falke, Astur palumbarius' RADL. | csag. bar. kirk. *tuiryun* ,der weisse falke' RADL. | bask. *tójján, tójjón* ,sólýom-faj' MÉSZÁROS, Magna Ungaria 124 | csag. *toiyun* ua. Vö. még csag. *tuikar* ,der weisse falke' RADL. Valószínűleg idevaló még az ó-tör. *Tuiryun* ,eine würde' RADLOFF, Inschr. 123, 129. A budai basák közt is volt egy *Tujgun* nevű. — A m. *Tiván* személynévvel azonosnak állított tör. *toyan* a törökségben is egyike a leggyakoribb személynéveknek: már az ó-tör. feliratokon: *Toyan* ebben: *Bül-Toyan-Tutuk* RADLOFF, Inschr. Neue folge 46. 175; HOUTSMA jegyzékében: *Dogan, Togan* (28); KATANOFFnál: *Tygan* ebben: *Kara Tygan kan* (kacsincz adat). 1324-ben szerepel egy *Toghlu Toghan* tatár vezér Thráciában (HAMMER-PURGSTALL, Gesch. d. Goldenen Horde in Kiptschak, 293), 1390-ben egy *Tughan-beg*, kit Ali pasa Koszovo ellen küld (HAMMER-PURGSTALL, Gesch. d. osm. Reiches I, 205). *Tughan-kan* egy hatalmas uralkodó neve a XI. sz. elején s *Tughanšah* a perzsa szeldsukok utolsó uralkodója (l. HAMMER-PURGSTALL, Gesch. d. Goldenen Horde, 234).

A mi az alakok viszonyát illeti, a m. *Tiván* szn. forrása egy besenyő *Tyjan v. *Tywan szn. lehetett. Az *o, u > y* (=δ) változás nem ritkaság a törökségben: oszm. *bugaw* ~ kaz. *bôyaw*; abak. *nuburt* ~ alt. *jâmârt*; oszm. *burčak* ~ tel. *mârcak*; csag. *bozau* ~ kaz. *bôzaw* stb. (RADLOFF, Phon. 87). Egyébiránt régi török jövevényszavaink közül is kettőben (*bika, békó*) a magyar *i (é)* török *u*-nak felel meg. A *toyan* ~ *tuyan* ilyen *y*-vel való alakját nem tudjuk ugyan kimutatni, de megvoltát kétségtelenné teszi az idézett kacsincz *Tyjan* tulajdonnév.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Keresztneveinkről.*

A felhozott példák alapján már most megfejtethetjük a lat. *-us* végű keresztneveknek a magyarban való *-us* nélküli alakját, s a megfejtés ez:

A latin *-us* végű keresztnevek a magyarban is először latin hangalakban, *-us* szóvéggel hangzottak. A lat. *Albertus, Alexius, Martinus, Mauricius, Paulus, Petrus* stb. először a magyar

* Vö. MNy. X, 97, 149, 193.

beszédben is ugyanilyen hangalakúak voltak. A mikor már most azt látjuk, hogy egy szövegben *Olbertus* (vö. Vár. Reg. 358. § a . . . *Olberto*), *Elexius* (vö. Vár. Reg. 157. § *Elexium*, no. 79. § *Alexium*), *Mortunus*, *Mouricius* (vö. Vár. Reg. 104. § iudice *Mouricio*) stb. fordul elő, akkor már e keresztnemek nem latin, hanem magyar nyelvi szavak, mert az *al-*, *a-*, *au-* helyén levő *ol-*, *e-*, *o-*, *ou-* magy. hangtörvények szerint történt változások. — Ugyanigy magyar a szó akkor, ha a latinul író nem tudja vagy nem akarja az illető *-us* végű keresztnemet ragozni. Ha azt írja, hogy „villa *Adrianus*“ és nem „*Adriani*“ (l. föntebb), vagy: „filii *Vrbanus*“ és nem „*Vrbani*“, „*Bartholemeus filium Philpus*“ és nem „*Philpi*“, „*Andree filius Angelus*“ és nem „*Angeli*“, „*filios Mortunus*“ és nem „*Mortuni*“ stb. (DR. JAKUBOVICH E. szives adatai), akkor itt az *Adrianus*, *Urbanus* stb. az író nyelvérzéke szerint nem latin szó. A felhozott példák világosan mutatják, hogy a latin *-us* végű keresztnemek egybeestek az eredeti magyar *-is*, *-üs* $\sim$ *-us* képzős becvező személynevekkel. Minthogy az eredeti szavakban, nevekben e képző kicsinyítő funkciót teljesített, a nyelvérzék ezt a funkciót érezte bele az átkerült latin *-us* végű keresztnemek szóvégébe is. S ekkor, mikor egy magyar *Adrianus*, *Elexius* $\rightarrow$ *Elexius*, *Augustinus* $\rightarrow$ *Agustinus*, *Martinus* $\rightarrow$ *Mortunus*, *Mauricius* $\rightarrow$ *Mouricius*, *Paulus* $\rightarrow$ *Poulus* $\sim$ *Palus* stb. szó végét a nyelvérzék magyar képzőnek érezte, mi sem természetesebb, minthogy a kicsinyítettnek érzett alakból elvonással megalkotta az ilyeneket: *Adrián* $\sim$ *Odrián* $\rightarrow$ *Adorján* $\sim$ *Odorján*, *Agustin* $\rightarrow$ *Águstun* $\rightarrow$ *Ágoston*, *Martin* $\rightarrow$ *Mortun* $\rightarrow$ *Marton* $\rightarrow$ *Márton*, *Maurici $\rightarrow$ *Mouric* $\rightarrow$ *Móric*, *Eleksi $\rightarrow$ *Eleks* $\sim$ *Elekes*, további elvonással *Elek*, *Pál** $\sim$ *Paul* $\rightarrow$ *Poul* (vö. Vár. Reg. 253, 353. §§.) stb.

Magyarázatom támogatására felhozok még más hasonló eseteket is.

1. A „centumnodia“ füvet SZIKSZAI Fabr. „*porcsfünek* avagy *uti porcsin*“-nak nevezi. Más adataink is vannak rá, hogy *porcs* és *porcsin* egy és ugyanaz a fűnév (l. NYSZ.). Minthogy e fűnek másként „*disznó orja*, *disznókenyér*“ is a neve, nem nehéz kita-

* A lat. *Paulus*-ból a magy.-ban *Paulus* és *Palus* $\sim$ *Pálus* lett (vö. egy 1361. okl. „*Palus et Balent*“). Ez a *Palus* alak lehet vulg. lat. (-u előtti szótagban levő *au* a vulg. lat.-ban néhány szóban *a*), de alakulhat *au*-ból a a magy.-ban is, vö. *claustrum*: magy. *klaustrom* (NagyszombC. 394–96) $\rightarrow$ *klastrom*, *Augustinus*: magy. *Augustinus* $\rightarrow$ *Agustinus*, *ágyitor* $\rightarrow$ *auditor* stb.

lálni, hogy a *porcus* szóval függ össze. De hogyan? A *cs* és az *-in* rávezet arra, hogy itt olasz jövevényszóval van dolgunk. Az olaszban e füvet „pane porcino“-nak, „porcino“-nak hívják (I. KÖRÖSI, Ol. el.). De hogyan keletkezett a *porcs* mellékalak? S erre ezt felelhetjük: Minthogy a magyarban volt *szederj* és mellette *szederjín* (I. SZIKSZAI F.-nál más hasonló szavak: *gyümölcs* ∞ *gyümölcsény*, *szömölcs* ∞ *szömölcsény*), s itt az *-in* képző, ebbe a típusba illeszkedett bele a *porcsin* is s elvonással keletkezett a *porcs* alak. Hasonló eredetű szerintem a *kököröcsin* mellett előforduló *kökörös* (máskép GOMBOCZ, Bulgtürk Lehnw. 102) is.

2. Vas megyében van *Odorfa*, *Szentodorfa* puszta (I. LIPSZKY Rep.). Az OklSz.-ból és CSÁNKI, (II, 784) művéből tudjuk, hogy e helynév az *Ulrich* névvel függ össze, mert az *Ulrich* névnek magyarul *Oldor*, *Odor* a megfelelője. Hogyan lehetséges már most ez hangtanilag? Ha meggondoljuk, hogy az *Ulrich*-nak (vö. CSÁNKI II, 784: Zent-Ulreh-Pereszlege és I. OklSz. zenth *ulreh* pereszlege) van *Uldrich* ∞ *Oldrich* alakváltozata is, akkor a magyar névnek a fejlődését így látjuk: Az idegen *Oldrich*-ből a magyarban először *Oldrich, illeszkedéssel *Oldruch lett (vö. Vár. Reg. 334. §: *Olbruh*, *Olferih*, uo. 262. §: *Echireh*, uo. 182. §: de villa *Cheydreh*, I. lejjebb *Hédervár*, *Imre*). Minthogy a szóvégi *-ch* $\succ$ *-h* bizonyos korban az előtte való hangzóval kivétel nélkül *-u* diphtongussá fejlődött (vö. *szamtach(h)*, *szedech(h)*, *Pasztuch(h)* stb. $\succ$ *szamtu*, *szedeü*, *Pásztou* $\succ$ *szántó*, *szedő*, *Pásztó*, I. itt az *-ó*, *-ő* kicsinyítő képzőnél), a régi magy. *Oldrich $\succ$ *Oldruch-ből (vö. CSÁNKI II, 784 Szent-*Oldreh*-Pereszlege) szabályosan *Oldrou $\succ$ *Oldró* fejlődött (vö. CSÁNKI i. h. 1464-ből Zentholdro). Ez alakjában az *Oldró* keresztnév egybeesett a *Ják* ∞ *Jákó*, *Pét* ∞ *Pető*-féle keresztnévi deminutívumokkal, s a nyelvérzék az *-ó*-ba beleérezte a kicsinyítő funkciót. Ezért aztán az *Oldró*-ból el is vonhatta az *Oldor* ∞ *Odor* alakot (vö. Szent *Oldor* a XV. sz.-ból CSÁNKI II, 784). Hasonló elvonással magyarázom a némi. *Hedrich* (I. FÜRSTEMANN, Altd. Namenb. I, 726, 797) névből következő helyneveinket: *Hédervár* (Győr m., régebben *Hedervár* LIPSZKY, Rep.; a különböző alakv.-okat I. CSÁNKI, III, 538, 542, 549 és fentebb *Cheydreh*), *Hederfája* (Küküllő m., I. CSÁNKI V, 879), *Hedrahely* Somogy m., régebben *Hederhely* (I. CSÁNKI II, 577). E körbe tartoznak *Ecser*, *Feldör* és *Imre*; ez utóbbiból elvonással keletkezett alakot nem tudunk kimutatni.

Hasonló jelenségre idézhetnék más nyelvekből is példákat

(l. pl. EtSzót. *általag* alatt a lengy. *antaf* szót; az oláh *alac* szót a magy. *alakor*-ból az *-or -ur* több.-ből l. WEIGAND, Jahresb. XIX—XX. 85 stb.), de feleslegesnek tartom e tekintetben a példákat. Ha egy jövevényszó az átvevő nyelv szavai valamely képzett, ragozott kategóriájába behelyezkedett, kedvező jelentésbeli kapcsolódások folytán az ilyen szóból új szó elisvonódhatik. Maga az alaki egybeesés nem elégséges. Példát mondok. A magyarban szláv eredetűek a *medencze*, *pálcza*, *pincze*, *piócza*, *szelencze*, *Tapolecza*, *tömlöcz* szavak. A szlávban e nevek így hangzanak: *měděnica*, *palica*, *piwnica*, *pijavica*, *solnica*, *Toplica*, *tmsnica*. A szláv ember nyelvérzéke — tudván e szavakat elemezni — kicsinyített alakoknak érzi, s szövegükben szerinte a deminutiv functio van. De vajjon van-e magyar ember, a kinek nyelvérzéke a fenti magyar *medencze*, *pálcza* stb. szavakban a deminutiv functiót érezné. Bátran mondhatom, hogy nincs. Csak ha nyelvérzéke elemezni tudná e szavakat, s közöttük, vagy pedig az elvont és a képzett alak közt valami jelentésbeli kapcsolatot érezné, csak akkor történhetnék itt akár szó, akár képző-elvonás. A magy. *baj* a szláv *bojъ* átvétele s első jelentése a magy.-ban „duellum, examen duelli“. A mikor a *baj* átjött hozzánk, vele együtt átkerült a *bojnikъ* is, s lett a magy.-ban *bajnok*-ká, jelenteni pedig jelentette a perbeli bizonyításnál azt, a ki a „bajt felvette“, a ki „duellált“. A magyar ember nyelvérzéke tehát a *bajnok*-ot elemezni tudta, s a *baj*-jal kapcsolatban a *-nok*-ba világosan bele kellett hogy érezze azt a functiót, hogy *bajnok* az, a ki a *bajt* felveszi, intézi, a ki evvel foglalkozik (vö. *udvar* ∞ *udvarnok* esetét is). Világosan érezvén a functiót, akár tudatosan, akár tudattalanul a *-nok*-ot hozzáfűggesztette egyéb, nem szláv szavakhoz s így támadt a *fegyvernek*, *tálnok* szó (l. EtSz. *asztalnok*), de egyúttal így keletkezett elvonás útján a *-nok*, *-nek* magyar képző. Szándékosan idéztem a *-nok*, *-nek* képzőt, mert ennek kapcsán szóvá akarom tenni azt a kicsinyítő képzőt, melynek alapeleme a *-cz-* hang. Az a képző az, a mely megvan az ilyenekben hogy: *Boricza* (:Borbála), *Katicza* (:Katalin), *Marczi* (:Márton) stb. E képzőről a TMNy., szokott felületes módján ezeket írja: „a *-cza*, *-cze*-képző idegen eredetű. Ezt már RIEDL SZENDÉ kimondta; de már abban nincs igaza, hogy csakis idegen nyelvekből átvett szóknál fordul elő. A dolog úgy áll, hogy e képző sok *szláv* eredetű szóban átjött nyelvünkbe, s lassanként elkezdték magyar eredeti szókhoz raggatni. Ama szláv szókban

ugyanis érezni lehetett a kicsinyítő jelentést; így kivált a becéző keresztnevekben, de némely egyebekben is“ (551. l.). Már fentebb állítottam, hogy nincsen olyan magyar ember, a ki a *pálca*, *pincze*, *szúcza* (elav. szó), *szelencze*, *medencze* szavakban érezné a kicsinyítő jelentést. E szavak közt nincs fogalmi közösség (pl. nem egy fogalomkörhöz tartoznak), népetymológiával a nyelv-érzék nem tudja őket semmi más szóhoz kapcsolni, szóval arra semmi lelki alap nincs, hogy ezekből képző-elvonás történhessék. Azt mondja továbbá, hogy a becéző keresztnevekben érezni lehetett a *-ca*, *-cze* kicsinyítő funkcióját. De kérdem én, melyek azok a régi becéző keresztnevek, a melyekben ez a *-ca*, *-cze* jelentkezik. Ha már most ennek a *-cz-* képző elemnek az eredete kérdését történeti fejlődésben mutatjuk be, ezeket fogjuk találni:

Egyszerű kicsinyítő *-cz* van ebben a szóban: *galambóc*-fü: *Verbena officinalis*, eisenkraut, der taubenkropf⁴. Első adat a szóra SZIKSZAI F.-ban van *galambucz-fü* alakban; *-ucz*-ból lett *-ocz* (MA., PP., Kr., CzF., a NySz.-ban hibásan *-ócz*), s ebből a XIX. sz. folyamán *-ócz* (első adat MÁRT. 1807). — Hasonlóan képzett szavak *gömböcz* (a XVI. sz. óta NySz.), *gombocz* MTsz. (nyelvújításkori tudatos alkotások: *bohócz*, *élcz*, *jegecz*). Ez a *-cz* képző szláv nem lehet, valószínű, hogy a *-cs*-nek nyelvjárási alakváltozata (vö. félig hasonlóra a *-csa*, *-cse* szlavóniai magy. *-ca*, *-cze* alakjára TMNy. 551, de I. BALASSA J., Nyr. XXIII, 212, 216), a mire olyan alakváltozat is mutat, mint a népnyelvi *girbics* MTsz., a mely mellett van *görbecz* (vö. HELTAI *görbécses* adatát, írva *görbeczes* NySz. I, 1117, a melyet Kr. *görbeczés* hibás olvasásában közöl CzF., NySz.). Az *-icza* képzőt köznevekben a XVI. sz. óta tudjuk kimutatni, míg keresztnevekben csak a XVIII. sz. óta. Az első köznévi adatok ezek: *baba* mellett *babicza*, *suba* mellett *subicza* (I. NySz.), a többi *-icza*-val képzett csak a XIX. sz. óta mutatható ki, vö. *galambicza* (MÁRT. 1807, Kr. CzF.), *tubicza* CzF. A keresztnevekben első adatunk *Katicza* (I. ADÁMI, SprachE. 108, GYARM., Nyelvm. I, 62; a MNy. X, 82. lapján a XIV. sz.-ból közölt adat *Katicsa* lesz), s ez köznyelvi alak, köznyelvi talán a *Boricza* (:Borbála) is, de a többi *-icza*-val alkotott keresztnév csak nyelvjárási használatú, I. KRIZA, Vadr. 386, 387: *Danicza*, *Rákicza* stb. Erről az *-icza* képzőről sem tudnám a szláv eredetet bebizonyítani. Sőt érthetetlen előttem hangtanilag, hogy míg minden *-icza* végű szláv szó régen a magy.-ban az *-i*-jét elvesztette (vö. *ulica* > *útcza*, *pivnica* > *pincze* stb.),

az *-icza*-ban az *-i* megmaradt volna. Ez részben szláv eredete, részben pedig az *-icza* régi volta ellen szól. — A *-c* + *-i*-ből lett a magy. *-czi* ezekben: *Berczi* (:Bertalan), *Marczi* (:Márton), *Geczi* (:Gergely) stb. Ez a képző új keletkezésű s nem szláv. Csak a *-cza*, *-cze* alak az, a melynél talán, de csak talán szó lehetne szláv eredetről is. A mikor ugyanis a szláv *mérica*, *opatica*, *ulica* a magyarban *mércze*, *apácza*, *útcza* hangalakúvá fejlődött, a nyelvérzék e szavakat a *mér-ni*, az *apát* (l. *apátcza* írást a XVI. sz. óta EtSzót.), az *út* (l. *útcza* írást a XVII. sz. óta NySz.) szavakhoz kapcsolhatta. De itt is óvatosnak kell lennünk. A három szó közt nincsen semmi közös fogalmi rokonság. Igaz, hogy az *útcza* és az *út* egymással kapcsolódik, de úgy látszik, csak a tudatos etymologizálatásnál (l. CzF.); a szó a népnyelvben és a régibb, XVII. század előtti nyelvben *úca* < *ulca* < *ulica* s ekkor az *út* szóval még semmi tudattalan kapcsolódása nincsen. Tudatosan készült az *apát* ∞ *apátcza* etymologizálatás alapján az *anyácza* szó is, MELIUS csinálta (l. NySz., nála írva: *anyátcza*); deminutióról természetesen itt szó sincsen. Nincs kicsinyítő functio a *mér* és *mércze* közt sem. A részletes vizsgálat feladata kikutatni, mennyi a *-cza* ∞ *-cze*-vel alkotott szavak közt a tudatos alkotás (ilyenek: *tárca* NyÚSz., *gyerkőcze* SÁNDOR ISTVÁN szava lesz), annyi azonban már most is valószínűnek látszik előttem, hogy a *-cza*, *-cze*, a mennyiben népies, alig lehet szlávból került képző-elvonás.

Visszatérve már most az *-us* szóvéghöz, eredményül kimondhatjuk a következőt:

A lat. *-us* végű keresztnevek *-us*-sal jöttek át a magyarba is. Itt egybeestek az *-is*, *-üs* ∞ *-us* végű kicsinyítő képzővel alkotott személynevekkel s analogikusan, elvonással lettek *-us* nélküli alakokká. Befejezésül még csak azt kell megemlítenem, vajjon a lat. *-us* végű köznevek terén is vannak-e ilyen részint tudatos, részint tudattalan elvonások, más szóval vajjon ilyenek mint: *kar* : lat. *chorus*, *apostol* : lat. *apostolus*, *angyal* lat. *angelus*, *zsínat* lat. *synodus*, *legát* (sokszor a codexekben) : lat. *legatus* stb. elvonások-e, vagy pedig *-us* nélküli alakok átvételei. Ma ezekről még az a nézetem, hogy nem közvetlenül a latinból jöttek át nyelvünkbe (l. e kérdésről legutoljára SZILY, MNy. VI, 145). A mikor azonban ezt vallom, nem tagadom el azt a meggyőződésemet, hogy a latinból került köznevek terén is kell lenni ilyen elvonásoknak (vö. NyÚSz. 12, 13 és nem latin

nyelvi szavaknál ily elvonásokról SIMONYI, Elvonás 43. s köv. 1.). Két szóról ezt kétségtelenül be is tudom bizonyítani; az egyik a mai *mód* szó, a mely régebbi *modos*-ból elvonással keletkezett s ez a *modos* a latin *modus* mása. A másik szó a *francú* ~ *francu*, a mely a betegségnek tudatosan csinált latin „*morbis franzus*“ ($z = c$) nevéből — nyilván tudatosan — készült elvonás. Mint-hogy azonban a lat. *-us* végű köznevek vizsgálata kitézött feladatomban semmiben sem mozdítaná elő, bővebben nem foglalkozom velük. A kérdést, a melyet meg akartunk oldani, a lat. *-us* végű keresztnemek átkerülésének a módja volt. Azt hiszem, hogy e kérdésre a feleletet a fentiekben bőven megtaláltuk.

MELICH JÁNOS.

„Sok” mint falunév-képző.

Vegyük szemügyre a következő helyneveket:

1. 1353. Nicolai d. Aykas de *Leansuka* (Okl. Sz. Leány); 1359. *Lesansuk* sive *Lendorph*, uo. Possessio *Lesansuk*; 1397. *Lendorf*; 1487. *Lewdarf*, *Lendorff*; 1487. *Predium Lendorf*; ma *Lehndorf* Mosony megyében Magyaróvártól délnyugatra (CsÁNKI Tört. Földr. III, 682). A helynév eredeti formája az első helyen idézett 1353. adat szerint *Leansuka* olv. *Leánsuka* volt; ebből lett német ajakon *Lendorf*, míg az 1359-i *Lesansuk* alakban idegen kéz alatt keletkezett torzítást kell látnunk. A név előrésze a *leány* szóval azonos, a mit megerősíthet, hogy ugyanezen a vidéken *Legéntó* nevű helység is feküdt; vö. Leányfalu Veszprém megyében (Tört. Földr. III, 240), Leányfalva Borsod m. (Tört. Földr. I, 175), Leányhatár (Czinár Tárgym. 260), Leány, Leánd stb. helyneveket.

2. A tihanyi 1211. összeírás fogalmazványában: *Villa Popsoca*, a hitelesített másolatban: *Poposca* és *Popsosca* (ERDÉLYI LÁSZLÓ A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása NyK. XXXIV, 393 és 399); 1267. *Predium quod Popsuka* vulgariter appellatur (uo.; Kovács Névm. 547:1266.); 1314. *Popsuka* (Tört. Földr. III, 92); 1399. *Poposca* (ERDÉLYI NyK. XXXIV, 399); Zala vármegyében Balatonfüred táján feküdt. Az a körülmény, hogy a helység a tihanyi apátság birtoka volt, eléggé megadja az okát, miért került a nevébe mint előrész a *pap* szó; vö. Papfalva Pozsony (Czinár 337) és Kolozs m. (Tört. Földr. V, 392), Papnépe (Czinár 337), Papteleke Doboka (uo. és Kovács 547), Papvásár Zala m. (Czinár 337), Papi, Papd stb. efféle helyneveket.

3. 1235. körül *Predium Semyansuka*; 1357., 1358., 1384. Poss. *Semyensuka*; Győr megyében a pannonhalmi apátságé volt; ma